

## מצווה בגדול לייבם

### פתיחה

המשנה בדף כד ע"א ובדף לט ע"א<sup>1</sup> קובעת:

מצווה בגדול לייבם.

יש לשאול האם מדובר כאן בפרט מהותי בקיום המצווה או שמא זהו עניין צדדי. בברור עניין זה יש לדון בשני מוקדים:

1. מקומו של הגדול בקיום המצווה.
2. פן המצווה שבייבום על ידי הגדול.

## חלק א' - מעמד הגדול

### בכור או גדול

הגמרא בדף כד ע"א מביאה ברייתא שלפיה הדין הנ"ל נלמד מהפסוק "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל" (דברים כ"ה, ו):

'והיה הבכור' - מכאן שמצווה בגדול לייבם.

בהמשך הגמרא מתבררים כמה דברים לגבי גדר המצווה:

1. מצוות ייבום מתקיימת גם כשאין בכור.
2. כשהקטן ייבם למרות שהבכור קיים, זכה. כך נלמד מהפסוק "כי ישבו אחים יחדיו" (דברים כ"ה, ה) - "הוקשה ישיבת האחים זה לזה". לאמור, הגדול אינו הברירה היחידה לייבום.

3. אם נראה היה שבאומרה 'הגדול' הברייתא מתכוונת לבכור דווקא, הרי שלאור דברי אביו קשישא "מצווה בגדול לייבם, לא רצה הולכים אצל אחיו הקטן, לא רצה חוזרין אצל גדול", מסקנת הגמרא היא שלא מדובר בבכור ממש אלא בגדול שבאחים:

כבכור: מה בכור בכורתו גרמה לו, אף גדול גדולתו גרמה לו.

1 הפניה סתמית לבבלי במאמר זה הנה למסכת יבמות.

מסקנה זו של הגמרא ניתן להבין בשתי דרכים:

1. שלא כמו שסברנו בתחילה, אין צורך בבכור ממש אלא בגדול שבאחים.

2. אמנם לא מדובר בבכור ממש, אך נוכל למצוא בגדול ממאפייני הבכור.

יש להבין את השינוי בדרישה מבכור לגדול הן מצד הסברה והן ביחס לפסוק המובא כמקור.

הריטב"א (שם ד"ה "הבכור") מסביר שדין גדול נלמד מסברה, כאשר הפסוק הוא אסמכתא (שכן פשט הפסוק מתייחס לבן הנולד ליבם מיבמתו ולא ליבם עצמו, שלא כהסבר הרמב"ם בפ"ב ה"ו<sup>2</sup>).

תוספות ר"ד (כד ע"א ד"ה "מתניתין") מסביר ש'בכורה' היא לשון של גדולה או חשיבות, כאשר הוא מסתמך על הפסוק בתהילים (פ"ט, כח): "אף אני בכור אתנהו, עליון למלכי ארץ". מדברי שניהם יוצא שמלכתחילה לא עסקנו בבכור דווקא אלא בגדול.

זאת, לפי ההבנה שויתרנו על הבנת בכור כפשוטו, אך כאמור, לפי ההבנה השנייה גם כאשר אנו עוסקים בגדול, אנו עדיין מחפשים מאפייני בכורה. כך מבין הרמב"ם - לדעתו כשם שיש רק בכור אחד, כך גם קיים רק גדול אחד. כך עולה מפסיקתו (פ"ב ה"ב) שאם הגדול אינו מייבם אז פונים אל אחד האחים ולא דווקא לגדול שאחריו. הראב"ד שם חולק עליו, וכן התוספות (שם ד"ה "ה"ג ואם") ועוד ראשונים. לדעתם, כוונת המשנה בדף לט ע"א "לא רצה מהלכין על כל האחין" היא לקטן ממנו בסדר גילתם (כדברי אב"י קשישא בדף כד ע"א)<sup>3</sup>.

הראשונים שהלכו בכיוון הראשון מבינים שהדרישה לייבום על ידי גדול פירושה הטלת המשימה על האח המתאים ביותר לכך, כאשר זה נקבע לפי גודלו בין האחים - ככל שהוא גדול יותר הוא מתאים יותר. לעומתם, הרמב"ם מבין שהמצווה יועדה לגדול שבאחים, ואם הוא אינו רוצה או אינו יכול למלא את התפקיד הרי שאין יותר חשיבות לגודלם של שאר האחים. הרמב"ם קורא דווקא לגדול שבאחים "גדול", ואילו האחים האחרים נקראים אצלו "שאר האחים". משיטת הרמב"ם יוצא שזיקתו של האח הגדול גדולה מזיקת שאר האחים, בעוד שלדעת הראשונים אין הבדל ברמת הזיקה אלא מדובר בסדר קדימויות לקיום המצווה.

על פי הבנות אלה עלינו לבדוק האם מדובר על מעמד המקנה זכויות או חובות לאח הגדול על פני האחים האחרים, זאת לאור קביעת המשנה: "אם קדם קטן זכה".

2 הפניה סתמית לרמב"ם הנה להלכות ייבום וחליצה.

3 לשיטת הרמב"ם קשה, מדוע הגמרא הביאה את דברי אב"י קשישא - הלא ניתן להביא את המשנה עצמה. נושאי הכלים על אתר מסבירים שהרמב"ם פסק להלכה כמו המשנה ולא כאב"י קשישא, ואילו הרשב"א בתשובה (סי' אלף קסה) טוען שהרמב"ם גרס בדברי אב"י קשישא "לא רצה הולכים אצל האחים" (כגרסת המשנה).

## הגדול שלפנינו

מקומו של הגדול במצוות ייבום עולה במשנה ובגמרא בדף לט ע"א. המשנה קובעת:

הלה בקטן עד שיגדיל או בגדול עד שיבוא ממדינת הים... אין שומעין לו אלא אומרים לו עליך מצווה...

רש"י (ד"ה "ובגדול") מסביר שהגמרא הבינה שבמקרה שבו הגדול שבאחים אינו נמצא, המצווה מוטלת על הגדול שבאחים שלפנינו. הגמרא מבארת שהטעם הוא משום ש"שיהוי מצווה לא משהינן".

אם הצורך בייבום על ידי גדול הוא בגלל סדר הקדמויות, הרי שאי-הימצאותו של האח הגדול הנה סיבה מספקת לעבור אל הגדול שלפנינו. לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם הרואה הבדל איכותי בין הגדול לשאר האחים ברמת הזיקה ליבמה, מדוע לא נמתין לגדול שיחזור ממדינת הים?

יש להסביר שכוונת הגמרא בתשובתה "לא משהינן" היא חשש עיגון. כך אומר הנימוקי יוסף (יב ע"ב בדפי הרי"ף) בשם הריטב"א. אך עדיין קשה - מדוע הגמרא לא אמרה זאת בפירוש? ועוד, משמע שהדאגה היא למצווה שלא תושהה, ולא בגלל חשש עיגון.

מצד שני, לפי הבנת רש"י גם ההסבר הניתן בגמרא מיותר, שכן לדעתו (לט ע"א ד"ה "עליך") הגדול שלפנינו הוא הגדול ועל כן עליו המצווה, כאשר לעניין זה לא מתחשבים בגדול שמעבר לים. אם כן, מדוע צריך את הטעם "משום שיהוי מצווה"? אלא שעלינו לומר, שעל ידי הטעם של שיהוי מצווה המשימה הועברה לגדול שלפנינו. לפי הסבר זה ניתן להבין שהבעייה היא בשיהוי המצווה כשלעצמו, אולי חשש שמתוך ההשתהות תעבור המצווה. הבנה דומה עולה בדברי תרומת הדשן (סי' לה).

אולם, ניתן להסביר את הגמרא גם לשיטת הרמב"ם, על פי ההבנה שבעיית שיהוי מצווה היא ביטוי להתחשבות ביבמה. אנו מוצאים את הביטוי "שיהוי מצווה לא משהינן" גם בדף מז ע"ב לגבי גר שקיבל על עצמו את המצוות. הברייתא שם אומרת: "קיבל - מלין אותו מיד", כלומר אין מנסים עוד למונעו מלהתגייר. הגמרא שם שואלת, מדוע "מיד"? ועונה: משום שיהוי מצווה. בגר אין דחיפות של מצווה, שהרי אין עליו חובה להתגייר,<sup>4</sup> לפיכך נראה שכוונת הגמרא היא שלאחר שהוא נכון לקבל עליו מצוות אין מציקים לו יותר כדי לא לפגוע בו. אם כן, נוכל להסביר באופן דומה גם בענייננו - מאחר שהגדול שבאחים אינו לפנינו, לא נענה אותה על ידי דרישה להמתין לו, אלא הגדול שלפנינו ייבם או יחלוץ. על פי זה, היות שיהוי המצווה גורם לעיגון, הגמרא מזכירה את שיהוי המצווה כגורם להעדפת הגדול שלפנינו.

4 לגבי קיום מצווה בטבילה, אין מדובר במצווה חיובית המוטלת עליו, אלא כך הם דיני הגיור (כמו בעניין גט).

בדברי הרמב"ם נראה לדייק אף יותר מכן. בפ"ב ה"ט הוא כותב:

אין אחיו הקטן יכול לומר: על אחי הגדול מצווה המתינו לו עד שיבוא, אלא אומרים לזה שהוא כאן: ייבם או חלוץ.

לפי הרמב"ם אין אומרים לקטן שעליו המצווה, ולכאורה גם כאשר הקטן חולץ באופן עקרוני המצווה עדיין מוטלת על הגדול. אם כן, יוצא שלפי הרמב"ם הגדול שלפנינו לא פועל מתוקף המצווה אלא מתוך חובה לדאוג ליבמה.

## כפיית הגדול

הגמרא בדף לט ע"ב מבררת מדוע הייבום נכפה על הגדול יותר משאר אחיו, ועונה שם הגמרא: "כיון דמצוה עליה דידיה רמיא, לדידיה כייפינן". לפי הרמב"ם הדבר ברור - המצווה מוטלת על הגדול ולכן כופים אותו. אולם, לדעת הראשונים האחרים אין מעמד מיוחד לגדול שבאחים, אם כן מדוע נכפה דווקא עליו יותר משאר האחים?

לכאורה הדבר תלוי בשאלה מדוע אנו כופים אותו.

הריטב"א (לט ע"א ד"ה "אמאי") מסביר שכופים את הגדול מפני שכופים על המצוות, והרי המצווה עליו. כלומר, לדעת הריטב"א יש לגדול מעמד מיוחד - "המצווה עליו" - ומשמעות הדבר היא שנוכל לכפות אותו.

בתוספות סד ע"א ד"ה "יוציא" (הראשון) עולה טעם אחר לכפייה. הם מסבירים שכופים אותו "לפי שמתנהג עמה שלא כדין". נראה אם כן שלדעתם לא המצווה המוטלת על האח הגדול גורמת לכפייה. אולם יתכן, שאף לדעת התוספות יש מצווה על הגדול דווקא, אבל אילולא הטעם שהם נותנים הוא היה יכול לשנות את המצב על ידי כך שיסלק עצמו מהמצווה. הטעם של "מתנהג עמה שלא כדין" גורם לכך שהוא לא יוכל לעשות זאת.

הריב"ש (סי' קנט) נדרש לשאלה האם שבועת הגדול שלא לחלוץ מועילה לו לסלק עצמו. קביעתו היא שהשבועה לא חלה. גם הוא, כתוספות, סובר שאינו יכול להיפטר מהמצווה, כן גם לפי הריטב"א הנ"ל.

לעומת זאת, דעת ר' אברהם מן ההר (לט ע"א ד"ה "על כל האחים") היא שיכול לסלק עצמו מהמצווה. אם כן, מדוע לדעתו כופים את הגדול? צריך לומר, שהוא יסביר את דין הכפייה כמו תוספות, משום שמתנהג עמה שלא כדין. נוסף על כך, שמאחר והוא הראשון - הוא יהיה גם הראשון לכפייה, וזאת כדי לפטור את היבמה מעיגונה.

תרומת הדשן (סי' רכ) קובע כי אין אפשרות לוותר על חליצת הגדול, מפני שעיגונה של היבמה תלוי בו. כלומר, היבמה צריכה דווקא את חליצתו לא רק מצד המצווה שעליו, אלא מצד הקשר ביניהם - "דאגידא ביה".

מכל האמור עולה, שניתן לראות את מצוות הגדול כחובה המוטלת על הגדול באופן

כזה שאינו יכול להסתלק ממנה: אם מצד חוסר האפשרות להסיר מעליו את המצווה, או אף אם המצווה הוסרה, עדיין בהיותו הגדול שבאחים עליו מוטלת החובה לפטור את בעיית העיגון של יבמתו.

ה'בית יעקב' (סי' קד)<sup>5</sup> פוסק שבמקרה של חליצה על ידי האח הקטן, כל זמן שלא נסתיים תהליך החליצה יוכל הגדול לעכב ולחלוץ בעצמו. ניתן להבין שמעמד הגדול נשמר, וגם אם בהתחלה הוא אינו רוצה במצווה או שאינו נמצא על מנת לקיימה, היא עדיין מוטלת עליו. אולם בסי' כא ה'בית יעקב' סותר את עצמו<sup>6</sup> וקובע שאין להפסיק את החליצה הנוכחית. את ההבנה השניה ניתן להסביר בשתי דרכים: או שנאמר שמעמד הגדול לא נשמר, וכיוון שוויתר או לא היה המצווה עברה ממנו; או שנאמר שמעמדו נשמר, אך לא מפסיקים את החליצה מפני ביזוי המצווה.

לסיכום, ראינו שני הסברים לכפיית הגדול:

1. כופים על המצוות, והרי זו מצווה המוטלת על הגדול.

2. משום עיגונא או מתוקף היותו הגדול שבאחים, אך לא משום המצווה.

העלינו אפשרות נוספת, שאף אם יש מצווה על הגדול אין די בכך כדי לכפותו, אולם מאחר ואינו יכול להסתלק מחובתו ניתן לכפותו משום עיגונא.

## חלות המצווה

ראינו עד כה מהי משמעות המצווה בגדול ועד כמה היא מוטלת דווקא עליו. עתה נתייחס למצבים שבהם אולי לא תהיה עדיפות לגדול על אף רצונו.

### ייבום קטן<sup>7</sup> וחליצת גדול

הגמרא בדף לט ע"א דנה בשאלת העדיפות במקרה של התלבטות בין ייבום קטן לחליצת גדול:

איתמר, ביאת קטן וחליצת גדול פליגי בה ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי - חד אמר ביאת קטן עדיפא חד אמר חליצת גדול עדיפא.

הגמרא בהמשך מסבירה שהטעם להעדיף ביאת קטן הוא משום שמצוות ייבום קודמת לחליצה. לעומת זאת, הטעם להעדיף את חליצת הגדול היא שבמקום הגדול אין לנו עניין בקטן, אפילו לא לצורך ביאה. השו"ע (אבה"ע סי' קסא ע"ו) הבין ממהלך הסוגיה שייבום הקטן עדיף על חליצת הגדול. ניתן להבין שכאשר יש אפשרות לביצוע ייבום, היא גוברת

5 דעה זו גם מובאת בשמו ב'פתחי תשובה' (אבה"ע סי' קסו ס"ק ד).

6 על הסתירה בדבריו עמד הש"ב יעקב' (ח"א סי' לז).

7 כלומר קטן מהגדול (אך לא קטן בשנים, שאינו בר חליצה וייבום שמא ימצא סריס - רש"י לט ע"א ד"ה "ביאת קטן").

על מעמד הגדול. לפי זה, המצווה בגדול שייכת בייבום אך לא בחליצה. מאידך, ניתן להבין שגם אל מול האפשרות של ייבום קטן מעמד הגדול לא בטל לגמרי, אלא שבמצב ששתי האפשרויות מזדמנות לפנינו, אנו מעדיפים ייבום על פני חליצה. לפי הבנה זו מעמד הגדול הוא גם בחליצה. בכיוון הזה הולך הב"ח (סי' קסא ד"ה "ומצווה"). הנפקא מינה בין ההבנות היא - במקרה שהגדול לבדו עומד לפנינו ורוצה לחלוץ, האם עלינו לחזור אחר ייבום הקטן ממנו.

### חליצת קטן וחליצת גדול

בהמשך לסוגיה שדנו בה לעיל, הגמרא מציעה שייבום קטן עדיף לכל הדעות ומחלוקת ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי היא במקרה שבו גם הקטן וגם הגדול רוצים לחלוץ. בגמרא אין הכרעה מפורשת בעניין זה.

הגמרא מסבירה את הדעה שאין עדיפות לחליצת גדול באומרה שהמצווה בגדול היא רק לגבי ייבום ולא לגבי חליצה. אכן, מסברה ניתן לחלק בין ייבום שהוא מעשה של בנייה, לבין חליצה שהיא ויתור על בנייה והתרת הקשר. אם בכל זאת מצווה בגדול גם בחליצה, הרי שהדבר נובע מאופי מצוות חליצה.<sup>8</sup> בדברי ראשונים ואחרונים הדנים בכך, קיימות מספר דרכים להבין מדוע תהיה עדיפות לגדול גם בחליצה:

1. לפי ההבנה שחליצה היא חלק ממצוות ייבום (ועל כן נמנית עמה כמצווה אחת במניין המצוות<sup>9</sup>), ניתן לומר שהפרטים הנוגעים לייבום נוגעים גם לחליצה.
2. ייתכן שיש לראות את החליצה כמצווה המוטלת על היבום,<sup>10</sup> ובייחוד לדעת הסוברים כי מדובר במצווה חיובית<sup>11</sup> ולא רק ברשות.
3. לשיטת הרמב"ם, לפיה הגדול נבדל מאחיו ברמת הזיקה, ניתן לומר שכתוצאה מכך ניתוק הזיקה מונח גם הוא על כתפיו.

בעקבות שני הדיונים הנ"ל האחרונים העלו את השאלה האם נסתפק ברצונו של הגדול לחלוץ. לדעת הב"ח (שם) כשהגדול מסכים לחלוץ ולא לייבום אין אנו צריכים לחזור אחר ייבום. ה'בית שמואל' (סי' קסא ס"ק ג) חולק, ולדעתו עלינו לחזור אחר ייבום קודם שהגדול יחלוץ. לפי הב"ח אמנם נעדיף את הייבום כשהוא לפנינו, אבל גם בחליצה מצווה בגדול ולפיכך כשהגדול רוצה לחלוץ נעדיף אותו על פני אחיו. ניתן להסביר זאת גם על פי אחת האפשרויות לתלות את שאלת הגדול בחליצה באופי מצוות חליצה - חליצת הגדול מספיקה מתוקף זיקתו העדיפה או מהטעמים הנוספים שמנינו, ולכן לא צריך לחזור אחר

8 עיין באנציקלופדיה תלמודית ערך 'חליצה' (כרך טו עמ' תרטז-תריח).

9 שם הע' 19, ובריב"ש (סי' קנט).

10 אנציקלופדיה תלמודית שם הע' 26.

11 שם הע' 39.

קטן ממנו.

על מנת להסביר את דעת ה'בית שמואל' די אם נחלוק על אחת מההנחות: ייתכן שייבום עדיף תמיד (ולא רק כשבא לפנינו); או שבחליצה אין מצווה בגדול (מאחר שהיא רק פוטרת את היבמה מהאיסור לשוק<sup>12</sup>); או שחשיבות המצווה בגדול פחותה ממרכיבים אחרים (בעניין הזה נדון בעז"ה בנפרד בהמשך).

## מצבים שבהם האישה אינה מתייבמת

### איסורי ביאה

הריב"ש (סי' א) קובע שבאיסורי ביאה (חייבי לאוין)<sup>13</sup> אין מצווה בגדול. הריטב"א (כד ע"א) מציין שגם במקרה שהדין הוא להשיא לו עצה הוגנת שלא לייבם (כגון כשהיא זקנה) אין מצווה בגדול. עם זאת, הריטב"א קובע שהגדול יכול לחלוץ אם אין קטן ממנו שרוצה לייבם. לדעתו, אם כן, אין מצווה בגדול מול קטן ממנו שרוצה לייבם. לכאורה, הדבר תלוי בשאלה הקודמת - האם קיימת מצווה בגדול גם בחליצה.<sup>14</sup> אולם, ה'קרן אורה' קובע שבחייבי לאוין חליצת הגדול קודמת לייבום הקטן,<sup>15</sup> כלומר מצווה בגדול גם בחליצה, וגם כשאינן אפשרות לייבם יש לו עדיפות אפילו על פני ייבום הקטן.

### חרם דרבנו גרשום

הריטב"א (שם) מתייחס גם למקרה שהאח הגדול נשוי, ולכן אינו יכול לשאת את יבמתו בגלל חרם דרבנו גרשום. בשו"ת (סי' קעח) הוא קובע על פי רבו הרא"ה, שיש יותר מצווה בייבום האח שאין לו אישה, אע"פ שאינו הגדול. מדברי הסמ"ק (סי' קפה) משמע שהמצווה עדיין על האח הגדול למרות שהוא נשוי, ולכן כופים אותו לחלוץ. יש לברר מדוע במקרה זה, לדעת הריטב"א, לא ייבם - האם עדיין יש מצווה בגדול, אך בפועל הוא לא ייבם בשל האיסור או שאין עליו מצווה כלל?

ה'בית שמואל' מסיק מדברי הריטב"א שבמקרה כזה חליצה בקטן עדיפה. ה'אבני נזר' (סי' רב, רג) נוטה להבין שמצד האיסור לא גזרו במקום מצווה, אלא שיש כאן בעיה אחרת - חליצת הגדול היא ספק פסולה, כי 'מכיון שאינו עולה לייבום אינו עולה לחליצה'.

### מורדת

הרמב"ם (פ"ב הי"א) פוסק שאם הגדול רוצה לייבם והיא אינה רוצה, היא נחשבת למורדת ואף על פי שמסכימה להתייבם לקטן. אולם, כאשר האח השני רוצה והיא אינה רוצה בו

12 השאלה אם חליצה היא קניין או פטור נתונה במחלוקת בירושלמי (פ"ג ה"א).

13 שם הדין הוא שחולצת ואינה מתייבמת (עי' במשנה ב"דף כ ע"א והגמ' שם).

14 כך טוען הרב יפהן בהערותיו על הריטב"א ביבמות (פ"ב הע' 575 במהדורת מוסד הרב קוק).

15 כאשר הקטן אינו כלול באיסור.

אלא באח שלישי אף על פי שאותו אח אינו רוצה לייבם, היא אינה מורדת עד שתסרב לכל האחים.

פסיקת הרמב"ם היא בניגוד לדברי שמואל בכתובות (סד ע"א) "אין כותבין אגרת מרד על שומרת יבם". הדברים תלויים גם במחלוקת התנאים (לט ע"ב) האם מייבמים אף בזמן הזה, כאשר לדעת חכמים אף בזמן הזה ייבום עדיף, ואילו אבא שאול פוסק כמשנה שניה שם ולדעתו אם אין כוונה לשם מצווה הוולד קרוב להיות ממזר.

הראשונים הפוסקים כאבא שאול, שאין מייבמים אלא רק חולצים, וממילא פוסקים כשמואל<sup>16</sup> שאין דין מורדת ליבמה, ודאי חולקים על דינו של הרמב"ם. ראשוני ספרד הפוסקים כחכמים פסקו למעשה כמו הרמב"ם. אך עדיין יש לברר האם הם יבינו שאינה נקראת מורדת אלא בסירוב לגדול או לכולם כדעת הרמב"ם, או שיסברו שגם בסירוב לאחד משאר האחים היא תחשב למורדת.

השו"ע (אבה"ע סי' קסו סע' א) פוסק שכותבים אגרת מרד ליבמה. הרמ"א שם מביא את דעת היש אומרים שאין כותבים. מחלוקתם מקבילה למחלוקת הראשונים בשאלה האם לפסוק כחכמים או כאבא שאול.

הב"ח (סי' קסה ד"ה "ומ"ש וכן כתב הרמב"ם) מבין שהטור מביא את פסק הרמב"ם כדעת יחיד, כאשר הראשונים האחרים חולקים עליו, ולדעתם חוזרים עליהם דרך גדילתם. לפיכך, היבמה נעשית מורדת אפילו בסירובה לאחד מהאחים.

לדעת השו"ע, הראשונים המסכימים לדעת הרמב"ם שכותבים אגרת מרד ליבמה, מקבלים את דעתו שרק אם תסרב לכל האחים תחשב מורדת. זאת, למרות שלדעתם אם אין הגדול מייבם הולכים אצל הקטן ממנו, בניגוד לשיטת הרמב"ם. וכן הוא פוסק בסי' קסה סע' א.

השו"ע מנתק בין שאלת הטלת המצווה על שאר האחים לבין הגדרת היבמה כמורדת. הוא אמנם פוסק כרמב"ם שהיא אינה נחשבת למורדת אלא אם אינה מסכימה להתייבם לאף אחד מהאחים, אך מצד שני הוא אינו מזכיר את דעת הרמב"ם לגבי הסירוב לאח הגדול שהופך אותה מייד למורדת. ניתן להסביר שהוא פוסק כשאר ראשונים שאין מעמד מיוחד לגדול, ורק לעניין דין מורדת פסק כרמב"ם (בניגוד לדעת הרמ"א שם שמוסיף את עניין הסירוב לאח הגדול). נראה שלדעת המחבר דין מורדת נובע משלילת היכולת לבצע ייבום בשל סירובה לכל האחים. לעומת זאת לפי הב"ח, המצווה מוטלת על כל אחד מהאחים בתורו, ולפיכך סירובה לכל אחד מהם נחשב למרד.

יוצא אפוא, שלפי הבנת הב"ח הראשונים החולקים על הרמב"ם בהבנת המצווה בגדול מחמירים יותר ממנו, ואילו לדעת השו"ע יפסקו בעניין מורדת לקולא.

16 מלבד ר"ת הפוסק כמשנה שנייה שמייבמים וכשמואל שאין כותבים אגרת מרד על יבמה.

## קדימת הקטן

בתוספתא (פ"ד הל' א-ג) אין אזכור לאפשרות של קדימת הקטן, אבל מובאות כמה דוגמאות למקרים שבהם הזריז נשכר ואי אפשר לעכב בעדו, כגון: המטה מי נהר לתוך שדהו אף על פי שבאופן רגיל היה הנהר עובר קודם לתוך שדה חברו. יתכן כי כך יש לראות גם את עקיפת הקטן את הגדול.

את מעמד הגדול במצוות ייבום ניתן לראות בהשוואה למעמד שאר האחים. המשנה (כד ע"א) קובעת:

ואם קדם הקטן, זכה.

האם יש להבין שבדיעבד כל האחים שווים במצווה ורק לכתחילה אנו מעדיפים את הגדול, או שגם כאשר קדם הקטן, עדיין יש הבדל איכותי בין קיום המצווה על ידו לקיומה על ידי הגדול?

הרמב"ן בדף יח ע"ב מסביר שהאחים מייבמים מכוחו של הגדול. מדבריו משמע שמדובר על שליחות, וכך אכן מבין בעל ה'תבואות שור' שדבריו מובאים ב'קצות החושן' (סי' שפב), את מעמד שאר האחים ביחס לאח הגדול.<sup>17</sup> בעל 'קצות החושן' עצמו שם חולק עליו, ולדעתו בייבום המצווה היא על כל האחים בשווה. על פי ה'תבואות שור' נקל להבין מדוע נחזור ונקיים את החליצה בגדול כל זמן שלא הסתיימה חליצת הקטן (כפסקו של ה'בית יעקב' שהבאנו לעיל), שהרי הקטן הוא כשליח. לפי הבנת 'קצות החושן' יש לדחות את שיטת ה'בית יעקב', שהרי כולם שווים במצווה. לפי כיוון זה מובן מדוע נותר על הגדול במקרה של איסורים או בעיות אחרות; מצד שני, על פי הבנה זו צריך להסביר מדוע נכפה דווקא אותו, ומהו יתרונו על פני שאר האחים.

הבנת היחס בין הגדול לקטן תלויה בפירוש דברי המשנה. במה זכה הקטן? ניתן להבין שהוא זכה בכל, כמו שהגדול היה זוכה. אולם, אם יש הבדל עקרוני בין מעמד הקטן למעמד גדול, משמעות ה'זכיה' עשויה להיות מצומצמת. נוכל לומר שהוא זכה במצווה, וניתן גם להבין שזכה באישה מבלי שקיים בכך מצווה. אם כן, צריך לומר שאף שלקטן אין מצווה במקום הגדול, מכל מקום מה שעשה עשוי ועל ידי הייבום קנה את היבמה להיות אשתו. לפי זה יוצא שזיקת הקטן מול זיקת הגדול, גם אם אינה נחשבת לקיום מצווה, מספיקה כדי ליצור אישות.

אם כך בייבום, מה יהיה המצב לגבי חליצה? לכאורה, לפי כיוון זה יש להבין שהמשנה עוסקת רק במקרה של ייבום, שכן במה זוכה על ידי החליצה?! צריך לומר, כמו

<sup>17</sup> ה'תבואות שור' מתייחס לעניין זה במסגרת ויכוחו עם הש"ך (בחר"מ סי' שפב) הסובר שאדם אינו יכול למנות שליח במקומו על מנת לקיים מצווה שמוטלת עליו והוא יכול לעשותה. לדעת ה'תבואות שור' מענייננו יש ראייה כנגד הש"ך, שהרי אם הגדול אינו מייבם או חולץ אחיו עושים זאת בתורת שליחות.

בדיון לעיל לגבי העדפת חליצת גדול, שחלקו של הקטן בחליצה תלוי בהגדרת אופי מצוות חליצה. הזכרנו לעיל, שיתכן ותהיה עדיפות לגדול גם בחליצה, אך מצד שני, אפשר לומר שהצורך בגדול הוא רק לייבום ולא לחליצה. אם נאמר שאין קשר בין הייבום לחליצה, אלא זוהי מצווה נפרדת הפוסרת את היבמה מהזיקה, מסתבר שלא יהיה הבדל בין האחים.

\* \* \*

בראשונים ובאחרונים נידונה תקנת הקהילות, על פיה היבמה משלמת חצי כתובתה כדי שהאח יחלוץ לה. השאלה היא האם זו זכות השמורה לאח הגדול, ואז אם קדם הקטן לחלוץ לא זכה, או שמא אין התקנה מחלקת בין האחים. בעל תרומת הדשן (סי' רכ) דן בתביעת האחים שהאח הגדול יחלוק את הסכום עמהם, בטענה שאף הם הסכימו לחלוץ. פסיקתו היא שתביעה כזו איננה קבילה. על פי שיטתו, מעמד הגדול שונה עקרונית ממעמד שאר אחיו גם בעניין חליצה.

אם לא נקבל את ההבנה שיש הבדל בין קיום הגדול לקיום הקטן שנובע מהבדל מעמדי בזיקה או במידת חלות המצווה עליהם, נצטרך לתלות את בחירת הגדול על פני אחיו הקטן כעניין עצמאי שאינו נובע ישירות מדיני ייבום.

לסיכום החלק הראשון, ניסינו לבדוק את משמעות מעמדו המיוחד של הגדול: האם הבחירה היא בגדול שבאחים דווקא, או שמדובר רק בקביעת סדר הפנייה לאחים. פתחנו בברור מהותה של הדרישה לגדול דרך סוגיית הגמרא. ראינו ביטוי לגישות השונות בהבנת דין יבמה מורדת. עמדנו על משמעות הכפייה והסיבות לכך. ניסינו לבחון את גבולות הדין דרך מקרים שבהם אין הגדול מייבם, וכן דרך בחינת מקומם של שאר האחים ביחס לאח הגדול.

## חלק ב' - בעניין אופי המצווה

עד כה, בחנו את עניין המצווה בגדול דרך בירור מעמד הגדול שבאחים. עתה ננסה לברר את מרכזיותו של דין זה דרך פן המצווה שבו: האם מדובר בחלק מהותי ממצוות ייבום שמשפיע ישירות על כשרות הייבום/החליצה, או שמדובר בדין צדדי (מעין 'מצווה מן מובחר').

### מקור המצווה

כאמור לעיל, הברייתא המובאת בגמרא בדף כד ע"א לומדת את דין הגדול מהפסוק "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת" (דברים כ"ה, ו). על פי הברייתא, הוראת הפסוק היא שעל הגדול לייבם. כך מבין הרמב"ם (פ"ב ה"ו) באומרו ש"מפי השמועה על הגדול לייבם". גם בפירוש המשניות (פ"ב מ"ח) הוא נאמן לדעתו כי לאור הברייתא זוהי הבנת

הפסוק, היוצא מידי פשוטו.

לעומתו, הרמב"ן על התורה בפירושו על אתר הבין שהפסוק הוא רק אסמכתא והדין הוא מדרבנן. על כן, אין מקרא יוצא מידי פשוטו המדבר על בכור הנולד ליבמה מהיבם, והוא אשר יקום על שם אחיו המת של האב.<sup>18</sup>

בכל אופן, עולה מתוך הדברים שלפי הרמב"ם מסתבר שהמצווה היא חלק מהותי בדין הייבום ואילו לפי הרמב"ן נראה שמדובר בדין צדדי.

מסתימת לשונו של רש"י בדף לט ע"א ובביצה לו ע"א נראה שמדובר במצווה ממש. לעומת זאת הריטב"א והרשב"א בדף כד ע"א מדברים על כך שראוי לייבם בגדול, משום כבוד המצווה או משום כבודו של גדול. אף הם מבינים שזהו למעשה דין דרבנן, ולכן ניתן לראותו כפרט צדדי במסגרת המצווה.

לכאורה, הבנת מצווה בגדול כמצווה ממש עולה בסוגיה בביצה. המשנה שם (לו ע"ב) אומרת:

ואלו [דברים האסורים בשבת וביו"ט] משום רשות: לא דנין ולא מקדשין ולא חולצין ולא מיכמין.

כלומר דברים אלו נאסרו אע"פ שהם קרובים למצווה. הגמרא בהמשך (לו ע"א) מסבירה שמדובר במקרים שבהם המצווה אינה מוטלת על האדם. לגבי חליצה וייבום הגמרא אומרת שמכיוון שיש אח גדול, ועליו המצווה, אין בקיומו של הקטן מצווה, ואף אם נאמר שעל ידי הייבום מקיים מצווה, היות שיש גדול העדיף ממנו, לא הותר לו בשבת. לכאורה, יוצא מהגמרא שהמצווה על הגדול היא מצווה ממש ומותרת אף בשבת. כך מפרש את הסוגיה ר"ת שדעתו מובאת שם בדף לו ע"ב תוספות ד"ה "והא" (הוא מתייחס לעניין הקידושין למי שלא קיים את מצוות פריה ורביה). אולם רש"י (שם ד"ה "ולא מקדשין") לא הבין כך, ולדעתו שאלת הגמרא היא מדוע לא נמנו עניינים אלה ברשימת האסורים משום מצווה. לענייננו, ברור שהן רש"י והן ר"ת מבינים את מצווה בגדול כמצווה ממש.

לשיטת הרשב"א והריטב"א המדברים על כך שהמצווה היא מצד כבוד הגדול או כבוד המצווה, ואין כאן מצווה ממש, יש לומר שמבחינת העניין שם די בכך שלקטן אין זו מצווה באותה רמה כמו לגדול (כמו לגבי הדיין שם, שלגביו אומרת הגמרא שאינו דן בשבת משום שיש דיין עדיף ממנו - אע"פ שגם עבורו זו מצווה, במקום שיש דיין עדיף ממנו, מבחינת הלכות שבת זה נחשב כרשות ולא כמצווה).

## רמת החיוב

אם המצווה בגדול לייבם היא עניין צדדי ולא חלק מהותי ממצוות הייבום, נקל להבין

<sup>18</sup> מעניינת דעתו של בעל 'ערוך השולחן' (אבה"ע סי' קסא סע' ד) שהדין הוא הלכה למשה מסיני ואסמכוהו אקראי. אולי יש כאן רצון לשלב בין שתי השיטות.

שמדובר במצווה דרבנן, כשם שאנו מוצאים בתחומים אחרים כגון בזימון או בגלילת ספר תורה. ברם, מהמשנה בביצה שהבאנו לעיל משמע שזוהי מצווה מדאורייתא, וכן יש להבין את שיטת ר"ת שלדעתו שאלת הגמרא היא מדוע זה לא הותר בגלל היות הדבר מצווה - אחרת נצטרך לומר שמדובר בהתרת מצווה דרבנן בשבת, וזהו חידוש. אולם, לפי הבנת רש"י שהשאלה היא מדוע מסווגים זאת כרשות ולא כמצווה, יש מקום לומר שמדובר במצווה דרבנן.

אפשרות נוספת היא לראות את המצווה בגדול לייבם ברובד דאורייתא, אך את רמת החיוב כמצווה מן המובחר. את סבירותה של אפשרות זו יש לבדוק הן מההיבט המקומי ובעיקר מההיבט הכללי - האם אמנם קיימת דרגת קיום של מצווה מן המובחר בתירה, ולא כאן המקום להרחיב בזה.

\* \* \*

ר' עקיבא איגר בחידושו (לט ע"א ד"ה "או בגדול") דן במקרה ששני האחים אינם רוצים לחלוץ - האם ניתן לכפות את הקטן ולא את הגדול. לדבריו, מצד אחד זוהי חליצה מעושה, ומצד שני מכיוון שאין אחד מהם רוצה לחלוץ יש מקום לכפות את הקטן מטעם "שיהוי מצווה לא משהינן", אלא שמעדיפים גדול משום מצווה מן המובחר. ואם הגדול אינו כאן וממילא אין אפשרות לכופו - ייתכן שאין חוששים למצווה מן המובחר. למסקנה ר' עקיבא איגר נשאר בצ"ע לדינא.

ולכאורה הדבר אינו ברור, שהרי מצד אחד אם חובת הגדול היא משום מצווה מן המובחר, פירושו של דבר ששניהם שווים במצווה ולכן היה מקום לכפות את הקטן. ועם זאת, נראה מדבריו שאם המצווה היא דווקא בגדול הרי שלא ניתן לכפות את הקטן, למרות שזו רק מצווה מן המובחר. כנראה, שלדעתו מצווה מן המובחר יכולה להיות גורם משמעותי ומעכב בחליצה.

גם ה'בית יעקב' שדבריו הוזכרו לעיל מסביר שהטעם להעדיף את חליצת הגדול כל זמן שלא הסתיימה חליצת הקטן הוא משום מצווה מן המובחר. וגם כאן קשה, מדוע לא נאמר שמרגע שהתחילה חליצת הקטן בטלה מצווה מן המובחר, אלא אם כן גם לדעתו מצווה מן המובחר משמעותית בחליצה.

בעל 'ערוך השולחן' (אבה"ע סי' קסא סע' ח) מביא ראיות מהמשנה והגמרא שאם היה מדובר במצוות עשה היו כופים את הגדול תכף כשהיה מסרב. לפיכך לדעתו מדובר כאן בהידור מצווה. אולם בהמשך דבריו הוא מסביר את כפיית הגדול מטעם כפיה על מצוות עשה.

יש בדברי אחרונים אלו סתירה בין המאמץ לקיים את המצווה בגדול, אולי עד כדי פסילת מעשה הקטן, לבין ההבנה שמדובר במצווה מן המובחר או הידור מצווה.

## על מי מוטלת המצווה

ההבנה הפשוטה היא שהמצווה מוטלת על האח הגדול, ולכן כופים אותו. אך תתכן גם אפשרות אחרת. הגמרא בדף כד ע"א דנה בשאלה האם הכתוב בפסוק "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת" (שהוא, כאמור, המקור למצוות הייבום בגדול) יוצא מידי פשוטו,<sup>19</sup> או שאין לו פשט אחר ולפיכך ההבנה שכוונת המילים "הבכור אשר תלד" היא ליבם ולא לבן היבם היא היחידה. רבא מסביר שניתן להבין את הפשט הראשון בפסוק כפנייה לבית דין לומר ליבם שבנו יקום על שם אחיו. רש"י על אתר מסביר:

דכל מצוות יבום קא מודע קרא לבי"ד, וקאמר להו להזהיר יבמה לבוא עליה, והבן אשר תלד לו יקימנו ע"ש אחיו  
(ד"ה "אמרו").

לדברי רש"י, כל פרטי המצווה, ובכלל זה גם קיום הייבום או החליצה על ידי הגדול, נאמרו לבית דין והם צריכים לדאוג לכך שהדבר יתקיים.<sup>20</sup>

לעיל דנו בשאלה אימתי מצוות הגדול נדחית. למאן דאמר שמדובר במצווה דאורייתא ובמעמד הגדול בגברא שאלנו מדוע לדחות דין זה יותר מדין אחר. אם נבין שהפניה לבית דין היא גם בעניין ייבום על ידי גדול, הרי שגם עניין זה מוטל עליהם והם צריכים למצוא את האח המתאים ביותר. אם כן בחירת הגדול עדיפה אך אינה הכרחית, משום שבית דין מתחשבים במכלול התנאים.

גישה זו, המדגישה את תפקיד בית הדין בטיפול בבעיה, מופיעה בתוספות הרא"ש (כד ע"א ד"ה "ואימא"). הוא מתאר את המצווה בגדול כמצווה לחזר אחר הגדול. בעוד שרש"י מדבר על הודעה לבית דין כיצד לבצע, הרא"ש מדבר על מצווה המוטלת על בית דין לחזר אחר הגדול. לפיכך, אף המשנה בלט ע"א האומרת שבית דין כופים את הגדול שלפניהם לחלוץ או לייבם, אינה רק בגדר כפייה על המצוות או משום עיגון, אלא מדובר במילוי מצווה המוטלת על בית דין.

על פי ראשונים אלה, ניתן להעלות הבנה מתונה יותר. אמנם התורה מצווה על היבם לייבם, אך בחירת האח המתאים לצורך כך מוטלת על בית דין. לפיכך, אין לומר שהיות והמצווה על הגדול על שאר האחים להימנע מלייבם, אלא מדובר בהנחיה לבית דין במי לבחור.

ניתן להוסיף שעל פי התורה מטרת הייבום היא הקמת שם המת על נחלתו,<sup>21</sup> כאשר מטרה זו היא עניין משפחת המת והכלי לכך הוא הייבום. אולם, המשך הפסוק יכול

19 כאשר הפשט הוא שהבן הנולד ליבמה קם על שם אחי היבם.

20 אמנם לדעת רבא פשט הפסוק נעקר, אך ניתן להבין שעקירת הפשט אומרת שאין צורך מצד הדין לקרוא לבן דווקא בשם המת, אולם הבנת הפסוק כפנייה לבית דין יכולה להישאר גם למסקנה.

21 לדעת הרמב"ן הפסוק "והיה הבכור וגו'" הוא ברכה ולא ציווי.

בהחלט לרמז על מטרה כללית שרובצת גם על כתפי בית דין, והיא: "ולא ימחה שמו מישראל".

לסיכום, בחלק זה בחנו את משמעות דין הייבום בגדול כמצווה. עסקנו בשאלה האם מדובר במצווה דאורייתא או דרבנן; והאם זהו עניין מרכזי במצוות ייבום או רק ברמה של מצווה מן המובחר (משום כבוד הגדול וכבוד המצווה). עמדנו על יישום הדין ביחס למשמעותו. לסיים, הצענו הבנה אחרת על פיה בית דין הם המצווים לפנות לגדול כחלק מטיפולם במצוות ייבום.